GHASSAN KANAFANI

OEMM SAAD

Palestijnse verhalen

Uit het Arabisch vertaald
en ingeleid door
Ruud Peters

LWBIB
L88
ARA
ML
KANA
002

erdam
ting Palestina Publikaties

49/78.3454
RIJKSUNIVERSITEIT TE GENT
SEMINARIE voor ISLAMKUNDE

GHASSAN KANAFANI

Oemm Saad

Palestijnse verhalen

Uit het Arabisch vertaald
en ingeleid door
Ruud Peters

1977
Amsterdam
Stichting Palestina Publikaties

Copyright Nederlandse vertaling:
Stichting Palestina Publikaties
Postbus 10520, Amsterdam, postgiro 2057409.

OEMM SAAD
is deel 3 van de Kanafani-reeks.

De voorgaande delen waren

1. Oman, volk en verzet.
2. Zionisme brochure.

Inhoud

Inleiding	7
Oemm Saad en het einde van de oorlog	17
Die tenten van hun, da's nog 's wat anders	29
Modder	35
In vijandelijk gebied	41
Luchtaanval	49
De brief die 32 jaar te laat kwam	55
'We zitten in 't zelfde schuitje'	65
Het nieuwe amulet	71
Geweren in het kamp	75

Inleiding

Men heeft Ghassan Kanafani verschillende keren een symbool van Palestina genoemd. Misschien is dit wat overdreven. Zeker is dat zijn geschriften grotendeels in het teken van de Palestijnse zaak staan en dat zijn geestelijke ontwikkeling typerend is voor die van de overgrote meerderheid van de Palestijnse intellektuelen. Toen hij op 8 juli 1972 vermoord werd door de Israelische geheime dienst, die een bom in zijn auto geplaatst had, verloor het Palestijnse verzet een van zijn meest vooraanstaande schrijvers en aktivisten.

Hij werd op 9 april 1936 in Acre geboren. In het voorjaar van 1948 moest hij met zijn familie vluchten, vlak voor het uitroepen van de staat Israel. Het zionistische leger, de Hagana, had Acre bezet, waarna er een massala exodus van Arabieren ontstond. Zijn familie ging eerst naar Libanon en later naar Damascus, Syrië, waar zijn vader een kleine advokatenpraktijk trachtte op te bouwen. Buiten schooltijd moesten Ghassan en zijn broers op allerlei manieren geld verdienen om het gezin in leven te kunnen houden. Nadat hij de middelbare school had afgelopen, werd hij onderwijzer in een van de UNWRA-scholen voor Palestijnse vluchtelingen.

In 1956 krijgt hij een aanbod om in Koeweit les te

gaan geven. Hij grijpt de kans met beide handen aan, zoals zoveel Palestijnse intellektuelen. De ruim vier jaren die hij daar doorbrengt zijn van grote betekenis geweest voor zijn ontwikkeling. Daar begint hij zijn eerste verhalen te schrijven. Hij deelt een flat met een aantal vrienden die allen kommunist zijn. Door de diskussies met hen en door het lezen van schrijvers als Karl Marx, Engels en Lenin, worden zijn ideeën steeds meer door het socialisme beïnvloed. In deze periode komt hij tot de overtuiging dat het Israelisch-Palestijnse konflikt niet uitsluitend een nationaal konflikt is, maar ook een stijd tussen kolonisten en gekoloniseerden, tussen uitbuiters en slachtoffers van uitbuiting, en dat de Palestijnen niet alleen naar nationale bevrijding moeten streven, maar ook naar de opbouw van een socialistische maatschappij. Toch behoudt het Arabisch nationalisme een heel belangrijke plaats in zijn denken. Centraal blijft voor hem de terugkeer van het Palestijnse volk. Dat is voor hem de enige manier waarop de geweldige vernedering ongedaan kan worden gemaakt. Essentieel is daarbij dat het Palestijnse volk zijn eigen identiteit bewaart en zich niet assimileert. In veel van Kanafani's verhalen staat dit thema centraal.

In 1960 haalt George Habasj, de latere leider van het Volksfront voor de Bevrijding van Palestina (PFLP) hem over om naar Beiroet te komen en journalist te worden. Daar begint hij zijn politieke carrière. In een interview beschrijft hij zijn ontwikkeling van literator tot politicus als volgt:

'Mijn politieke standpunt komt voort uit het feit dat ik schrijver ben. Voor mij zijn politiek en literatuur een geheel. Ik kan dan ook uitdrukkelijk verklaren dat ik politiek geëngageerd raakte doordat ik auteur was en niet omgekeerd. Ik begon het verhaal van mijn leven als Palestijn te schrijven voordat ik een duidelijk politiek standpunt gevormd had of me bij een bepaalde organisatie had aangesloten.'

Tot 1969 werkt hij bij verschillende Libanese dag- en weekbladen. Daarnaast blijft hij literair bezig.

Zoals voor zoveel Palestijnen, betekent ook voor Kanafani de juni-oorlog van 1967 een duidelijke breuk met het verleden. Twintig jaar lang was al hun hoop gevestigd op het Arabische nationalisme, voor velen verpersoonlijkt door de Egyptische president Gamal Abdel Nasser. Toen echter in juni '67 bleek dat de Arabische staten zelfs niet in staat waren om hun eigen grenzen te verdedigen, laat staan dat ze Palestina konden bevrijden, begonnen de Palestijnen zich te realiseren dat zij op hun eigen kracht moesten vertrouwen en niet passief moesten afwachten op wat anderen voor hen zouden doen. Zij begonnen in te zien dat het Palestijnse nationalisme en het Arabische nationalisme niet noodzakelijkerwijs in elkaars verlengde lagen. Dit nieuwe inzicht verklaart het ontstaan en de groei van de Palestijnse verzetsorganisa-

ties na '67. Vanaf het begin was Kanafani lid van het in oktober '67 door George Habasj opgerichte Marxistisch-Leninistische Volksfront voor de Bevrijding van Palestina (PFLP). In '69 werd hij hoofdredacteur van het nieuw opgerichte weekblad van de organisatie, al-Hadaf (het Doel). Later werd hij ook woordvoerder voor het Volksfront. Beide funkties heeft hij tot zijn dood, in '72 vervuld.

Het Palestijnse nationalisme en de overtuiging dat de Palestijnse strijd een socialistische strijd moet zijn, spelen beide een centrale rol in Kanafani's in 1969 verschenen novelle 'Oemm Saad. Palestijnse verhalen.'

Op het eerste gezicht beschrijft deze novelle een aantal gebeurtenissen uit het leven van Oemm Saad, een ongeveer veertigjarige Palestijnse boerenvrouw, die al sinds 1948 in vluchtelingenkampen woont. Als schoonmaakster in de stad, Beiroet, verdient zij er wat bij. Haar oudste zoon Saad sluit zich aan bij de feda'i's, de Palestijnse commando's. De gebeurtenissen worden verteld aan de ik-figuur, een uit hetzelfde dorpje afkomstige Palestijn, in wie we makkelijk de auteur herkennen. Kanafani zegt zelf dat Oemm Saad echt bestaat en dat hij haar dikwijls spreekt, maar dat ze tegelijkertijd een symbool is voor 'die Palestijnse klasse die het meest van de nederlaag te lijden heeft gehad en die nu, ondanks de mensonterende situatie waarin ze verkeert in de voorste gelederen

van de strijd staat en weer voor de rest de kastanjes uit het vuur haalt en dit ongetwijfeld zal blijven doen.' Wanneer men het boek met deze 'sleutel' in het achterhoofd leest, kan het ook opgevat worden als een soort allegorie die de recente geschiedenis van het Palestijnse volk behandelt - met als voornaamste punt de opkomst van de verzetsorganisaties - en tevens een aantal 'lessen' bevat.

Na de nederlaag van 1948 heeft de overgrote meerderheid van het Palestijnse volk jarenlang in de vluchtelingenkampen op terugkeer gewacht. Het had al zijn hoop op de Arabische staten gevestigd, die voortdurend verklaarden dat ze Palestina wel terug zouden veroveren. De juni-oorlog van 1967 maakte een eind aan deze hoop. Inmiddels was er echter een nieuwe generatie Palestijnen ontstaan die het heft in eigen hand wilde nemen en zelf voor hun zaak wilde vechten. Zij zetten zich af tegem de traditionele Palestijnse leiders van het kaliber van Ahmed Sjoekairi en tegen de Arabische staten. Al deze punten komen in het eerste verhaal 'Oemm Saad en het einde van de oorlog' aan de orde. Terneergeslagen door de nederlaag zegt Oemm Saad:

'Ik wacht eigenlijk op iets waardoor ik weer trek krijg. Niet alleen trek om te eten, maar ook zin om weer te leven. Maar er is niemand die me dat kan geven, behalve Saad.'

Saad, haar zoon, wilde met zijn vrienden meevechten

in de oorlog. Dit werd echter niet toegestaan - de Arabische staten wilden hun greep op het Palestijnse probleem niet verliezen - en zij worden gevangen gehouden. De moechtar (burgemeester, kamphoofd) gaat bemiddelen om hen vrij te krijgen. Hij personifiëert het traditionele Palestijnse leiderschap, dat binnen de mogelijkheden die de Arabische staten bieden, wel voor de belangen van de Palestijnen opkomt, maar nooit tegen de wensen van deze staten in durft te gaan. De moechtar kan de jongens wel vrij krijgen, mits ze een verklaring ondertekenen dat 'ze zich behoorlijk zullen gedragen.' Dit weigeren ze, want, zoals Saad zegt: 'Behoorlijk gedragen, dat betekent vechten. Dát en niks anders.'

Staat in het eerste verhaal de wil tot zelfstandig handelen van de nieuwe Palestijnse generatie centraal, in het tweede verhaal komt de verwezenlijking van die wil aan de orde. Saad sluit zich aan bij het gewapende Palestijnse verzet en wordt feda'i. Voor '67 verkeerde het gewapende verzet nog in een embryonaal stadium. Toen Fatah op 1 januari 1965 zijn eerste militaire operatie op Israelisch grondgebied uitvoerde, was er nog nauwelijks sprake van georganiseerde aanhang. Dat veranderde na '67 toen de verschillende verzetsorganisaties zich realiseerden dat voor succes een massale aanhang onontbeerlijk was. Het lukte inderdaad om deze te verwerven. Vooral na de slag bij het Jordaanse stadje Karameh, waar op 21 maart 1968 Palestijnse feda'i's

een Israelische tankeenheid tot de terugtocht wisten te dwingen, stroomden de vrijwilligers in grote getale toe. Hierdoor kreeg het Palestijnse volk en vooral degenen die in de kampen leefden weer moed en hoop op de toekomst. Ze merkten dat ze zélf iets aan hun toestand konden veranderen. Illustratief hiervoor is de volgende passage uit het derde verhaal, 'Modder':

'Weet je wat Saad altijd deed als het kamp blank stond? Dan bleef-ie toekijken terwijl ze de modder wegschepten en dan zei-d-ie:"Jullie zullen nog 's stikken in die modder!" Z'n vader zei 's tegen 'm:"Waarom zeg je dat toch? Wat wil je dan dat we doen? Denk je dat er ergens in de hemel een kraan is die we gewoon dicht kunnen draaien?" Daar moesten we allemaal om lachen. Maar toen ik naar Saad keek, zag ik iets in z'n gezicht dat me bang maakte. Hij was afwezig, alsof-ie aan iets dacht dat-ie prettig vond, alsof-ie van plan was de volgende dag de kraan te gaan dicht draaien.'

De volgende dag vertrekt Saad om zich bij de feda'i's aan te sluiten.

Ook de verhalen 'Het nieuwe amulet' en 'Geweren in het kamp' behandelen het thema van het opkomend zelfvertrouwen en zelfbewustzijn van het Palestijnse volk. In 'Het nieuwe amulet' wordt beschreven hoe het Palestijnse volk schoon schip maakt met oude gewoontes, bijgeloof en vertrouwen in religieuze leiders en hoe het op eigen kracht verder wil. Oemm Saad blijkt plotseling een nieuw amulet te dragen, een mitrailleurpatroon, in

plaats van het oude driehoekig pakketje van bonte stof.

Hierover zegt ze zelf:

'Dat (het vorige amulet) heeft een oude sjeich 's voor me gemaakt, toen we nog in Palestina woonden. Maar op 'n dag dacht ik bij mezelf:"Die vent moet wel een oplichter geweest zijn. Amulet? Ik heb dat ding gedragen vanaf dat ik tien was, maar we zijn arm gebleven, we moeten ons nog steeds kapot werken, we zijn verdreven en we wonen hier nu al twintig jaar. Amulet? Ach, die worden toch verkocht door lui die munt slaan uit de goedgelovigheid van de mensen."'

Het verhaal 'Geweren in het kamp' is kennelijk geschreven na de slag bij Karameh. Het beschrijft de enorme groei van de aanhang van de verzetsbewegingen en hoe als gevolg daarvan de generatie van Palestijnen die in '48 tegen de zionisten gevochten had en hun teleurstelling over de nederlaag nooit had kunnen verwerken, zijn zelfvertrouwen herwint. Deze generatie wordt gepersonifiëerd door Aboe Saad, de man van Oemm Saad:

'Hij ging weer rechtop lopen en durfde weer rond te kijken. Hij zag dat ik en zijn kinderen veranderd waren. Begrijp je? Nou loopt-ie rond, zo trots als een pauw. Er kan geen jongen langskomen met een geweer op z'n rug, of hij raakt 't even aan, net of z'n oude geweer gestolen was en hij 't nu weer heeft teruggevonden.'

Twee verhalen behandelen de verhouding tussen de Palestijnse vluchtelingen en de 'gastlanden'. Het

verhaal 'Luchtaanval' is geschreven naar aanleiding van de Israelische aanval op de luchthaven van Beiroet, waar op 28 december 1968 een Israelische patrouille een aantal passagiersvliegtuigen opblies, terwijl tegelijkertijd de Israelische luchtmacht de toegangswegen naar het vliegveld onbegaanbaar maakte door het strooien van kraaiepoten. Bij deze gelegenheid bleek de Libanese verdediging volstrekt onvoldoende te zijn. Het verhaal suggereert dat de gebrekkige paraatheid van de Libanezen (in het verhaal gesymboliseerd door de autobezitters die bij de aanval wegvluchten en hun auto's in de steek laten) de oorzaak is van de aanvallen. Toch krijgen de Palestijnen hier de schuld van, ondanks het feit dat juist zij proberen zich te weer te stellen. Dit probleem is trouwens nog altijd aktueel door de voortdurende Israelische aanvallen op Zuid Libanon. Kanafani vindt dat in dergelijke situaties nationale verschillen geen rol mogen spelen. Het gaat om de solidariteit van de slachtoffers. Dat speelt bij militaire aanvallen of oorlogen, maar ook in de klassenstrijd. Dan moet er tussen alle slachtoffers van uitbuiting solidariteit zijn tegen hun uitbuiters. Dit laatste is het thema van het verhaal 'Wij zitten in hetzelfde schuitje', waarin wordt beschreven hoe de Libanese bourgeoisie van de ellende van de Palestijnen profiteert door ze in dienst te nemen tegen lagere lonen dan ze aan Libanese arbeiders betalen.

Het verhaal 'In vijandelijk gebied' gaat over de

noodzakelijke eenheid van het Palestijnse volk, zowel buiten als binnen het door Israel bezette grondgebied. Het is een illustratie voor de 'vis in het water'-theorie over de guerrilla-strijd. Tenslotte behandelt het verhaal 'De brief die 32 jaar te laat aankwam' het probleem van kollaboratie en het sluiten van kompromissen. Het verhaal speelt grotendeels gedurende de Palestijnse opstand van de jaren 1936-'39. Toen waren grote delen van het Palestijnse volk, vooral op het platteland, in opstand gekomen tegen het Britse mandaatbewind en tegen de massale Joodse immigratie. De opstand wordt door het Britse leger, bijgestaan door zionistische hulptroepen, bloedig onderdrukt. De kern van het verhaal is dat er in dergelijke situaties geen enkele ruimte is voor kompromissen, zoals de Palestijnse feodale en religieuze leiders plachten te sluiten. Dit kan volgens Kanafani tot kollaboratie leiden. De houding van de Palestijnse leiders in deze periode, hun bereidheid om kompromissen te sluiten hetgeen werd verhuld door hun felle retoriek, was volgens hem de oorzaak van de nederlaag. En daarom moet een dergelijke houding ook nu met alle kracht bestreden worden, willen de Palestijnen ooit hun ideaal van een demokratisch sekulair Palestina kunnen verwezenlijken.

Amsterdam/Marrum (Fr.), zomer '75

OEMM SAAD EN HET EINDE VAN DE OORLOG

Het was een ellendige ochtend. De zon scheen fel achter het venster en zag eruit als een vurige schijf die brandde onder een koepel van angstaanjagende leegte. We zaten landerig bij elkaar. Plotseling zag ik haar. Ze kwam van de straatweg tussen de olijfbomen. Tegen die achtergrond van leegte en treurige stilte leek ze iets dat plotseling uit de aarde tevoorschijn was gekomen. Ik ging voor het raam staan en keek hoe ze aan kwam lopen. Ze was lang en liep doelbewust, als een lans, voortbewogen door een onzichtbare kracht.

Mijn vrouw kwam naast me staan om naar buiten te kijken en zei:

'Daar heb je Oemm Saad (1) weer.'

Ze naderde met regelmatige stappen. Altijd wanneer ze eraan kwam was het alsof ze een oneindige trap beklom. Terwijl we haar stappen telden zei mijn vrouw:

'Hoe zou ze zich nu voelen?'

Ik wist 't niet. Ik verwachtte eerlijk gezegd dat ze nog van niets zou weten. Achter onze ruggen had zich de wapenrusting van de verslagen legers in het zand op-

(1) Na de geboorte van hun eerste zoon veranderen Palestijnse ouders hun naam en noemen zich naar die zoon. Oemm Saad betekent: moeder van Saad, Aboe Saad, vader van Saad.

gestapeld en waren opnieuw vluchtelingen in lange rijen door 't land getrokken. Over de radio had ik naar het oorlogsrumoer geluisterd. Nu hoorde ik alleen nog maar de stilte na de strijd. De radio stond op tafel en huilde bijna, als een vrouw die haar man heeft verloren. De terneergeslagen stem maakte alles wat in de kamer stond onbelangrijk: het bureau, de stoel, mijn vrouw en kinderen, het bord eten, de dromen over de toekomst. De stem maakte zelfs de inkt kleurloos.

'Sinds het uitbreken van de oorlog heeft Oemm Saad zich niet laten zien,' zei m'n vrouw, 'maar nu is ze er weer. Om de nederlaag te onderstrepen, zou je bijna zeggen. Want ze hebben voor haar gevochten en toen ze verloren, was dat voor haar een dubbel verlies. Wat zal ze zeggen, denk je? Waarom komt ze eigenlijk? Ze ziet eruit alsof ze ons in 't gezicht wil spugen. Hoe zou 't kamp er voor haar uitgezien hebben toen ze vanochtend wegging?'

De vragen bleven hangen als zwevende stofdeeltjes. Ik kon ze bijna zien: stofdeeltjes met kleine scherpe tandjes en mesjes, zwemmend in de stralenbundel die de zon de kamer inwierp. Inmiddels was Oemm Saad vlak bij het huis gekomen. Ze had, zoals altijd, haar kleine bundeltje bij zich. Met haar lange gestalte leek ze wel een vaandel, gedragen door onzichtbare armen.

Ze kwam binnen. Meteen rook het in de kamer naar het platteland. Ze zag er nog net zo uit als tien dagen geleden. Tien dagen maar! Mijn god, wat was er allemaal

niet veranderd in die tien dagen, hoeveel illusies waren er niet verwoest. Oemm Saad legde haar armoedige bundeltje in de hoek. Ze haalde er een dor uitziende tak uit en gooide 'm naar me toe:

'Ik heb 'm van een wingerd ergens langs de weg afgebroken. Ik zal 'm bij de deur planten. Dan kun je over een paar jaar druiven eten.'

Ik rolde het takje tussen mijn vingers. Het zag eruit als een donkerbruin stukje hout, waar niemand nog wat aan had.

'Is 't wel de geschikte tijd, Oemm Saad?'

Ze friemelde wat aan de knoop van haar witte hoofddoek, iets wat ze altijd deed als ze met haar gedachten ergens anders was. Ze zei:

'Je weet zeker niks over dit soort planten. Ze geven veel vruchten en hebben maar weinig water nodig. Véél water is zelfs slecht voor ze. Weet je hoe dat komt? Dat zal ik je vertellen. Ze halen hun water uit de vochtigheid van de grond en de lucht en dan geven ze een heleboel, zonder er iets voor terug te verwachten.'

'Zo'n dor takje?'

'Dat lijkt maar zo. Het is toch echt een wingerd.'

'Ach , 't is allemaal zo onbelangrijk.'

Ze reageerde direct:

'Je bedoelt dat nu alles afgelopen is?'

'Ja.'

'En dat zeg jij.'

Ze draaide zich om en liep naar het balkon. Ik liep

haar langzaam achterna.

'Hoe was 't vandaag in 't kamp?'

Ze keek me plotseling aan. Ik kon het hele verhaal eigenlijk al aflezen van haar voorhoofd, dat de kleur van stof had aangenomen.

'De oorlog is op de radio begonnen en op de radio geeindigd. Toen alles voorbij was, wilde ik 'm kapot slaan, maar Aboe Saad trok 'm uit m'n handen.'

Ze leunde tegen de balustrade van het balkon. Ze keek naar de rijen olijfbomen op de heuvel en strekte haar hand ernaar uit.

'Olijfbomen hebben ook geen water nodig. Ze zuigen hun water heel diep uit de vochtige aarde.'

Ze keek weer naar mij en zei:

'Saad was ervandoor, maar ze hebben 'm gepakt. Ik heb twee dagen gedacht dat-ie meevocht, maar vanochtend hoorde ik dat-ie gevangen zit. 't Is zonde.'

Ik dacht: wat zou ze gezegd hebben als-ie gesneuveld was?

Ze zweeg plotseling.

'Hoe weet je dat-ie gevangen zit?'

'Maandagochtend luisterden we naar de radio. Plotseling pakte hij z'n spullen, haalde z'n vrienden op en als kwajongens renden ze het kamp uit. Doordat ik een kortere weg nam, zag ik 'm weer bij de ingang van het kamp. Daar liet ik 'm m'n zagharid (2) horen. Ik hoor-

(2) Hard geluid dat Arabische vrouwen met hun tong bij vreugdevolle gebeurtenissen maken.

de hem lachen tot ik 'm niet meer zag. Maar hij heeft 't jammer genoeg niet gehaald. Ze hebben 'm gepakt en gevangen gezet.'

'En nu?'

'De moechtar is 'm gaan opzoeken. Vanochtend kwam-ie eerst bij mij langs en zei me dat ik niet bang hoefde zijn. "Ik breng 'm wel weer terug," zei-d-ie. De stommerd. Hij gelooft dat dat 't is wat ik wil, en wat Saad wil. Weet je, vanavond komt de moechtar vast terug en dan zal-ie zeggen:"Je zoon is een stuk verdriet. Ik heb 'm uit de gevangenis gekregen maar toen is-ie me ontsnapt en naar de bergen, de grens over gevlucht..."'

'Welke grens?'

Met haar arm wees ze naar een vaag punt in de verte. Daarna kwam haar arm als vanzelf terug en begon naar allerlei dingen om haar heen te wijzen. Ik nam de dingen die haar donkere, door de zon verbrande arm aanwees in me op: het bureau, de stoel, mijn kinderen en mijn vrouw, het bord met eten en ik.

Eerst kon ik het niet geloven. Het leek wel alsof haar armbewegingen iets heel gekompliceerds aanduidden, iets waar ze met haar eenvoudige verstand niet bij zou kunnen. Ik herhaalde mijn vraag:

'Welke grens?'

Op haar lippen zag ik een flauwe glimlach, zoals ik die nog nooit bij haar had gezien, maar die ik van nu af aan voortdurend bij haar zou opmerken, een glimlach

als een gerichte lans. Haar arm bewoog niet meer:

'Alsof je dat niet weet, wat voor grens. Welke grens? Zo vraag jij 't en zo vragen ze 't allemaal... Waarom heb je nog niet ontbeten?'

De vraag verraste me. Ik keek naar het eten dat al twee uur op me stond te wachten. Ik had geen trek. Het was alsof mijn honger opgesloten zat, achter een zware deur waarvan de scharnieren vast waren gaan zitten door het roest van de bittere, eerloze nederlaag.

'Waarom heb je niet ontbeten?' vroeg ze nog eens. Meteen liet ze erop volgen:

'Ik heb ook nog niet ontbeten. Ik wacht eigenlijk op iets waardoor ik weer trek krijg. Niet alleen trek in eten, maar ook zin om weer te leven. Maar er is niemand die me dat kan geven, behalve Saad.'
Ze zweeg even. Toen zei ze zachtjes:

'Weet je, als Saad vanavond thuis zou komen, als-ie vanavond weer terug was, dan zou ik geen hap door m'n keel krijgen. Begrijp je nou waarom hij wel over de grens heen móét?'

Haar arm wees weer naar die grenzen. Hij beschreef een boog, over het bureau, de stoel, mijn kinderen en mijn vrouw, het eten, mij.

Tenslotte bleef hij op mij gericht, gestrekt, als een brug of een hek. Ze vroeg:

'En wat ga jij doen? Er zijn nu twintig jaar voorbij. Gisteren, toen ik hoorde dat de oorlog afgelopen was, moest ik weer aan je denken. Ik dacht bij mezelf: Ik

moest 'm maar weer 's opzoeken. Als Saad er geweest was, dan had-ie gezegd:"Nou is 't zijn beurt 's om óns op te zoeken." Zul je dat 's doen?'

Ze wachtte niet op mijn antwoord. Ze ging terug naar de kamer en pakte het takje van de tafel. Ze keek ernaar alsof ze het op dat moment voor het eerst zag. Langzaam liep ze naar de andere deur en zei:

'Ik zal 't voor je planten. Je zult eens zien hoeveel druiven eraan komen. Heb ik je al verteld dat zo'n plant geen water nodig heeft? Dat-ie zandkorreltjes uitperst en zo drinkt?'

Ze liep de gang door. Als altijd leek ze weer geweldig groot. Om een of andere reden moest ik weer aan de moechtar denken die zijn best had gedaan om haar zoon vrij te krijgen. Ik vroeg:

'Heeft de moechtar nog gezegd hoe hij Saad uit de gevangenis zou krijgen?'
Aan het einde van de gang draaide ze zich om. Haar silhouet, dat zich tegen het licht van de deuropening aftekende, leek op dat van een reus. Ik kon haar gezicht niet goed onderscheiden, maar ik hoorde haar zeggen:

'Zit je nog steeds aan die moechtar te denken?'

'Heb ik 't je niet gezegd?'

Dat was het eerste wat Oemm Saad de volgende morgen uitbracht. Ze was vroeg, zoals altijd; ik was laat naar bed gegaan. Ze had echter niet op me gewacht en was

plotseling de slaapkamer binnengekomen.

'Ik heb je toch gezegd dat je niet meer aan die moechtar moest denken? Weet je wat er gebeurd is? Hij is naar ze toe gegaan en wilde dat ze allemaal een papiertje zouden tekenen dat ze zich voortaan behoorlijk zouden gedragen. Maar ze hebben het geweigerd en hem weggestuurd.'

'Wie bedoel je?'

'Saad en zijn vrienden natuurlijk.'

'De moechtar vertelde me dat ze 'm uitgelachen hadden. Saad had 'm gevraagd:"Wat wil dat zeggen, behoorlijk gedragen?"

"Ze zaten op elkaar gepakt in een cel" vertelde de moechtar, 'en waren in lachen uitgebarsten." Iemand die hij niet kende had gezegd: "Behoorlijk gedragen, dat betekent thuis zitten en verstandig zijn." Een ander had gezegd: "Dat betekent klappen krijgen en dank je wel zeggen." Toen was Saad opgestaan en had geroepen: "Nou moet je 's goed luisteren. Behoorlijk gedragen betekent vechten. Dát en niks anders."'

Oemm Saad straalde van geluk. Ze ging op een stoel zitten en zei:

'Wat een kerels. Toen die moechtar z'n verhaal zat te vertellen moest ik toch zo lachen. "Je boft nog dat ze je geen pak slaag hebben gegeven," zei ik 'm, "'t is God zij dank goed voor je afgelopen."

Toen werd-ie boos.'

'En ze hebben geweigerd om die verklaring te onderteken?'

'Natuurlijk. Ze zeiden tegen de moechtar: "Dat had je gedacht." Toen werd-ie echt boos. En dat was nog niet alles, want toen-ie ze vroeg of ze nog iets uit 't kamp wilden, riep Saad: "Ga m'n familie maar de groeten doen, joh." Woedend was-ie, want hij is veel ouder dan Saad, ongeveer even oud als z'n vader. Hij vond dat Saad onbeschoft tegen 'm geweest was door op zo'n toon tegen 'm te praten.'

'En wat heb jij toen tegen de moechtar gezegd?'

'Ik heb gezegd dat Saad een goeie jongen is; dat-ie vast niet expres onbeschoft tegen 'm is geweest, dat-ie daarmee alleen maar wilde zeggen dat hij, Saad, nu aan de beurt was.'

'Maar Oemm Saad, dat had je nou net niet moeten zeggen.'

'Niet moeten zeggen? Ik heb 't precies zo bedoeld als ik 't gezegd heb.'

'Maar wat moet er nu met Saad gebeuren? Is 't niet beter als-ie vrij komt?'

Ze bleef staan en keek me aan met die glimlach op haar lippen.

'Goed, jij zit niet in de gevangenis. Maar wat doe jij?'

Er lagen kranten op de grond. Uit de radio, die ik de vorige avond had vergeten uit te zetten, klonken nieuwsberichten. Oemm Saad keek nu eens naar mij, dan weer naar de radio. Het leek wel of ze met haar blikken

die tussen mij en de radio heen en weer gingen, onwrikbare ijzeren tralies oprichtte.

'We zitten toch allemaal gevangen. Wat wij in het kamp doen is toch niks anders dan ijsberen in een wat merkwaardig uitgevallen gevangenis. Je hebt allerlei gevangenissen. 't Kamp is een gevangenis. De radio is er een. De bus, de straat, de ogen van de mensen, onze leeftijd, 't zijn allemaal gevangenissen. De afgelopen twintig jaar, de moechtar, allemaal gevangenissen.

Wou jij wat zeggen over gevangenissen? Je hele leven heb je erin gezeten, maar je verbeeldt je dat de tralies van jouw gevangenis bloempotten zijn. 't Is allemaal één grote gevangenis. Je bent zelf een gevangenis. Waarom denk je dat Saad degene is die gevangen zit? Omdat-ie geen papiertje wou ondertekenen dat-ie zich behoorlijk zou gedragen? Wie van jullie gedraagt zich behoorlijk? Op de een of andere manier hebben jullie allemaal zo'n papiertje ondertekend en toch zitten jullie gevangen.'

Ik stond op. Ze trilde van woede. Zo had ik haar nog nooit gezien.

'Kom, kom, Oemm Saad, zo heb ik 't toch niet bedoeld.'

Wat rustiger zei ze:

'Dat zegt iedereen nu, zo had ik 't niet bedoeld. Maar waarom gebeurt 't dan toch zo? Waarom laten ze de mensen die precies weten wat ze willen, hun gang niet gaan. Waarom weet jij niet precies wat je wilt?'

Ze kwam op me af.

'Ik weet zeker dat Saad vrij komt, helemaal vrij. Begrijp je wat ik bedoel?'

DIE TENTEN VAN HUN, DA'S NOG 'S WAT ANDERS

Oemm Saad heeft evenals mijn familie, heel lang in Ghabasiye gewoond. Daarna heeft ze ondragelijke jaren in vluchtelingenkampen doorgebracht. Ze zoekt ons nog steeds op. Elke dinsdag komt ze. Als je 'r naar allerlei dingen ziet kijken, dan weet je dat ze zich er, heel diep, van bewust is dat die dingen ook een beetje van haar zijn. Ze beschouwt mij bijna als een zoon. Ze vertelt me verhalen over haar ellende, haar vreugde, haar vermoeidheid. Maar ze klaagt nooit.

Ze is, schat ik, in de veertig, sterk en taai. De godsganse dag is ze druk in de weer. Om aan eten voor haarzelf en haar kinderen te komen, moet ze zwoegen en sloven. Ik ken haar al jaren en ze is niet meer weg te denken uit mijn leven. Als ze aan de deur klopt en haar armoedige spulletjes in de gang neerlegt, ruik ik als 't ware de geur van de kampen met hun ellende en hun diep verzet, hun armoede en hun hoop. Dan krijg ik weer die bittere smaak in mijn mond die zij jaar in jaar uit moet proeven, tot misselijk wordens toe.

Afgelopen dinsdag kwam ze weer zoals gewoonlijk. Ze legde haar armoedige spulletjes neer en kwam op me af.

'Zeg, luister 's,' zei ze, 'ik heb je wat te vertellen. Saad is weg.'

'Waarheen?'

'Hij zit er nu ook bij.'

'Waarbij?'

'Bij de feda'i's.'

We waren even stil. Plotseling viel het me op hoe ze daar zat: een sterke oudere vrouw wier leven bedorven was omdat ze zich altijd had moeten afbeulen. Haar handen lagen gevouwen in haar schoot. Ze waren droog als stukken hout en als een oude boomstronk doorsneden met kloven die talloze jaren van sloven erin hadden achtergelaten. Ik moest denken aan haar moeilijke tocht met Saad, vanaf zijn vroege jeugd tot zijn volwassenheid. Deze harde handen hadden voor hem gezorgd, zoals de aarde zorgt voor een jonge plant. Nu waren ze opengegaan en het vogeltje dat daar twintig jaar had gezeten was uitgevlogen.

'Hij zit nu bij de feda'i's.'

Ik keek nog steeds naar haar handen die verslagen in haar schoot lagen. Het was of ze hem, die weggegaan was om het gevaar, het onbekende te zoeken, huilend nariepen. Waarom moeten moeders toch hun kinderen verliezen? Voor het eerst maakte ik een dergelijk hartverscheurend tafereel vlak voor mijn ogen mee. Het leek wel of we personages waren uit een Grieks treurspel, in zo'n scène van onherstelbaar verdriet.

Om haar, en mezelf, op andere gedachten te brengen, zei ik:

'Heeft-ie nog iets gezegd?'

'Nee, niks. Hij is gewoon weggegaan. Z'n vriend zei me de volgende ochtend dat-ie naar hen toe was.'

'Heeft-ie je vroeger nooit verteld dat-ie ernaar toe wou?'

'Ja, hij heeft een paar keer gezegd dat-ie van plan was om erbij te gaan.'

'En geloofde je dat dan niet?'

'Natuurlijk geloofde ik dat. Ik ken Saad, ik wist dat-ie 't zou doen.'

'Maar waarom is't dan een verrassing voor je?'

'Een verrassing? Helemaal niet. Ik stel je alleen maar op de hoogte. Ik dacht misschien wil-ie het laatste nieuws over Saad horen.'

'Ben je dan niet verdrietig, of boos?'

Ze bewoog haar handen die nog steeds gevouwen in haar schoot lagen.

Ik zag nu dat ze een zekere schoonheid uitstraalden zoals ze daar lagen, sterk en altijd bereid om iets te doen. Ik vroeg me af waarom ik eerst dacht dat ze huilden.

'Nee hoor. Vanochtend zei ik nog tegen m'n buurvrouw: ik wou dat ik er tien had zoals hij. Ik ben 't nu beu. Wat heb ik nou aan m'n leven gehad, al die jaren in dat kamp? Elke ochtend zei je: laat 't in godsnaam beter worden. En 's avonds is er weer niks veranderd. Zo zijn er nu al twintig jaar om. Als Saad niet gaat, wie dan wel?'

Ze stond op. In de kamer heerste er plotseling een sfeer van eenvoud. Alles leek veel vertrouwder. Ik moest weer denken aan de huizen van Ghabasiye. Ik ging

haar achterna naar de keuken. Ze keek me aan en begon te lachen:

'Ik vertelde de vrouw die naast me in de bus zat, over Saad, dat-ie feda'i was geworden. (Op dat moment klonk haar stem duidelijk heel anders, daarom herinner ik 't me nog zo goed). Ik zei nog tegen 'r dat ik van 'm hield en dat ik 'm erg zou missen, maar dat ik 'm zó toch 't liefst zag... Geloof je dat-ie een machinepistool zal krijgen?'

'Dat krijgen ze daar allemaal.'

'En eten?'

''t Eten is voldoende. Ze krijgen ook sigaretten.'

'Saad rookt niet, maar dat zal-ie daar dan vast wel leren. Ach, die jongen toch. Ik wou maar dat ik bij 'm in de buurt was. Dan zou ik 'm elke dag eigengemaakt eten kunnen brengen.'

'Hij wil vast alleen maar 't zelfde als z'n kameraden eten.'

''t Zijn allemaal goeie jongens.'

Ze was even stil. Opeens keek ze me recht aan:

'Geloof je dat-ie 't leuk zou vinden als ik 'm kwam opzoeken? Aan reisgeld kan ik wel komen en dan blijf ik twee dagen weg.'

Plotseling bedacht ze iets:

'Ik zit alleen met de kinderen. 't Is zonde, als ik die twee kleintjes niet had dan zou ik 'm achterna gaan. Dan zou ik daar gaan wonen. Tenten? Ach, die tenten van hun, da's nog 's wat anders. Ik zou voor ze

kunnen koken en allerlei karweitjes opknappen. Maar ja, ik zit met die kleintjes.'

Ik zei:

''t Is helemaal niet nodig dat je 'm daar opzoekt. Laat 'm z'n eigen gang maar gaan. Een vent die bij de feda'i's zit, daarvoor hoeft z'n moeder niet meer te zorgen.'

Ze veegde haar hand aan haar schort af. Ze keek teleurgesteld.

Dit was een van die verschrikkelijke ogenblikken waarop moeders merken dat ze niet meer nodig zijn, dat ze als versleten spullen weggedaan worden.

Ze liep naar me toe en zei:

'Geloof je dat echt? Geloof je echt dat het geen zin heeft als ik naar z'n kommandant ga en een goed woordje voor 'm doe?'

Ze was van haar stuk gebracht. Ze merkte nu pas goed hoe de scheiding haar aangreep.

'Maar jij, kan jij dan niet een goed woordje voor 'm doen bij z'n kommandant? Je zou 'm toch kunnen vragen of-ie alsjeblieft een oogje op Saad wil houden?'

Ik zei:

'Maar dat kan toch helemaal niet?'

'Waarom niet?'

'Omdat je daarmee wil bereiken dat die kommandant 't zo regelt dat Saad geen gevaar loopt. Maar Saad en z'n kameraden willen juist zo snel mogelijk meevechten.'

Ze ging weer zitten. Ze leek sterker dan ooit, maar

van haar gezicht en haar handen kon je de hulpeloosheid en de vertwijfeling aflezen. Toch zei ze opeens vastbesloten:

'Goed. Weet je wat je tegen z'n kommandant moet zeggen? Dat-ie niet kwaad op 'm moet worden. Zeg 'm: "Oemm Saad vraagt je om bij je moeder te zweren dat je rekening houdt met wat Saad wil." 't Is een goeie jongen, maar als-ie z'n zin niet krijgt dan zit-ie meteen in de put. Je moet 'm dus vragen of-ie alsjeblieft rekening wil houden met wat Saad wil. En wil-ie vechten? Dan moet-ie 'm er opuit sturen.'

MODDER

Die dinsdagochtend regende het. Oemm Saad kwam druipnat binnen. 't Water liep uit de natte slierten haar, die de kleur van vochtige grond hadden, over haar gezicht. Ik pakte haar jas aan terwijl zij haar verschoten paraplu achteloos in de hoek zette.

'Zulk weer kan je geen regen meer noemen,' zei ze, 'het water komt met bakken uit de hemel.'

Ze glimlachte. Toen ze zich omdraaide zag ik een streep rode modder langs bijna de hele zoom van haar jurk.

'Hoe komt dat, Oemm Saad, ben je gevallen?'

Ze draaide zich snel om.

'Gevallen? Ik? Nee hoor, ik val nooit. Hoe kom je erbij.'

'Er zit modder op je rok.'

Met haar ruwe vingers krabte ze eraan, maar hield ermee op toen ze merkte dat 't nog nat was.

'Het hele kamp dreef vannacht. Wat een rotleven.'

Toen kon ze zich niet meer groot houden. De tranen sprongen in haar ogen. Ik heb veel mensen zien huilen. Ik heb tranen gezien in ontelbare ogen. Tranen van wanhoop en teleurstelling, van verdriet, verslagenheid en ontroering, tranen die smeekten, en tranen die trots afwezen, tranen van spijt, vermoeidheid, verlangen, van honger, van liefde. Maar nooit had ik iets gezien

als de tranen van Oemm Saad. Ze stroomden over haar wangen alsof ze uit een bron opwelden, die zojuist ontstaan was en waarop al eeuwen lang was gewacht. Het was alsof eindelijk he zwaard uit de stille schede getrokken werd. Nog geen seconde geleden was er die schittering van verzet in haar ogen geweest. Nooit in mijn hele leven heb ik iemand zien huilen als Oemm Saad. Ze huilde uit al haar poriën, zelfs haar droge handen snikten hoorbaar.

Alles huilde mee: haar lippen, haar hals, de scheuren in haar versleten kleren, haar hoge voorhoofd, de moedervlek die als een vlag op haar ene wang zat. Maar haar ogen niet.

'Maar Oemm Saad! Jíj huilen?'

'Ik huil niet echt. Ik wou maar dat ik 't kon. Wij hebben heel veel gehuild, heel veel. Dat weet je wel. Al m'n tranen bij elkaar, dat is meer dan het water dat gisteravond in het kamp stond. Maar op een ochtend was Saad verdwenen. Hij draagt nu een geweer en op hem regent 't niet alleen water, maar ook kogels. Nu huilt niemand meer. Maar ik, ik ben een oude vrouw geworden en ik ben doodop. Ik heb de hele nacht bijna tot m'n nek in de modder gestaan. En zo is 't twintig jaar lang geweest.'

Ze moest zo snikken dat ze niet meer kon praten. Met moeite slikte ze de brok in haar keel weg. Ik kon 'm bijna horen vallen in haar binnenste, gevuld met de brokstukken die jarenlange kwelling en verdriet erin

achter hadden gelaten.

'Gisteravond had ik een gevoel van, hoe zal ik 't zeggen, zo'n gevoel van dat je niet meer kunt... van wat heeft 't allemaal nog voor zin. Maar ik wil de afloop meemaken, ik wil niet hier in de modder en het afval doodgaan. Kun je dat begrijpen? Jíj kunt schrijven terwijl ik nooit op school ben geweest. Toch voelen we 't zelfde. Wat wou ik ook weer zeggen? Gisteravond had ik 't allemaal precies bedacht en de juiste woorden gevonden, maar vanmorgen ben ik ze weer vergeten. Goed, schrijf 't dan maar met je eigen woorden op, ik kan dat toch niet. Maar ik heb m'n zoon daarheen gestuurd, daarover hebben we dezelfde mening, nietwaar?'
Ik realiseerde me plotseling de scherpte die in die simpele woorden besloten lag, de scherpte van een zwaard dat zich met de snelheid van een kogel en de doelgerichtheid van de waarheid, in onze borst boorde. Even zag ik in de donkere modderstreep op de zoom van haar jurk iets van een doornenkroon.

'Kom Oemm Saad, ga 's zitten. Je bent gewoon moe. 't Enige wat je dwars zit is, denk ik, dat je Saad mist en dat je je zorgen over 'm maakt. En 't weer natuurlijk. Je voelt je zo beroerd omdat je weet dat 't de hele dag blijft regenen en dat je vanavond weer uren modder moet scheppen. Ga nu even rustig zitten en geef de moed niet op.'

Ze ging zitten en zuchtte diep, alsof ze de donkere wolken in haar binnenste met frisse lucht weg wilde

krijgen.

'Weet je wat Saad altijd deed als het kamp blank stond? Dan bleef-ie toekijken terwijl ze de modder wegschepten en dan zei-d-ie: "Jullie zullen nog 's stikken in die modder!" Z'n vader zei 's tegen 'm: "Waarom zeg je dat toch? Wat wil je dan dat we doen? Denk je dat er ergens in de hemel een kraan is die we gewoon dicht kunnen draaien?" Daar moesten we allemaal om lachten. Maar toen ik naar Saad keek, zag ik iets in z'n gezicht dat me bang maakte. Hij was afwezig, alsof-ie aan iets dacht dat-ie prettig vond, alsof-ie van plan was de volgende dag de kraan te gaan dichtdraaien.'

'En is-ie toen weg gegaan?'

'Ja, toen is-ie weg gegaan.'

Ze keek me recht aan. 't Was haast ongelooflijk zoals ze opeens veranderd was. De tranenvloed waarin ze dreef was weg en ze straalde alsof ze van binnenuit verlicht werd.

'Weet je, ik ben eigenlijk helemaal niet ongerust over 'm. Of, nee, dat is niet helemaal waar. Ik ben wel ongerust, maar ik ben 't ook niet. Ik weet niet hoe ik 't moet zeggen, maar misschien heb jij daar een woord voor. Jij hebt gestudeerd... Gisteren kwam z'n vriend langs om te zeggen dat-ie 't goed maakte.'

'Kwam-ie bij jou?'

'Ik heb z'n gezicht niet gezien. We waren gisteravond allemaal hard aan 't werk met die modder en 't

water toen-ie kwam en naast me bleef staan. 't Was een enorme vent. "De groeten van Saad," zei-d-ie, "hij maakt 't goed. Morgen krijg je een auto van 'm." Toen ging-ie weer weg.'

'Een auto?'

'Jazeker. Weet je dat dan niet? Dat betekent dat-ie een auto op gaat blazen.'

'En heeft-ie dat gedaan?'

'Natuurlijk. Saad houdt altijd woord. Ik ken 'm.'

Buiten brak de zon door de donkere wolken, als een ploegijzer dat een voor trekt in de aarde. Het werd meteen wat warmer in de kamer. Was 't toeval dat het zonlicht op haar gezicht viel terwijl ze daar zat? Ze zag er weer sterk en jong uit zoals anders.

Ik moest tot 's avonds wachten voor ik het bericht hoorde dat een Israelische auto in een hinderlaag was gevallen. Bezorgd wachtte ik op die laatste zin: 'De feda'i's zijn ongedeerd op hun bases teruggekeerd.' Ik ging meteen naar het kamp. Midden in de modderpoel zag ik Oemm Saad staan, als een sprankje licht in een oneindige zee van duisternis. Ze had me al zien aankomen en wenkte me. Haar stem klonk boven het onweer uit dat boven ons woedde en waarvan de echo's van alle kanten op ons af kwamen.

'Zie je wel. Ik heb je toch gezegd dat ik een auto van Saad zou krijgen.'

Het regende nog steeds. Maar op dat moment leek het geluid ervan nog het meest op het geluid dat het water

maakt wanneer er een bootje vastberaden doorheen vaart.

Oemm Saad lachte stralend. Zo had ik 'r nog nooit gezien. Ze legde haar armoedige spulletjes in de hoek en zei:

'Saad is terug.'

Ze liep door de kamer alsof het lawaai buiten de komst van het feest aankondigde. Toen ze ging zitten legde ze haar handen als altijd in haar schoot, op die bijzondere manier, die nog het meeste weg had van een innige omhelzing. In mijn gedachten zag ik Saad aankomen: schitterende ogen, geweer in aanslag, stoffig van de lange nachten dat hij weg was geweest. Ik vroeg:

'Hij is nu al een jaar weg, hè?'

'Nee, nog niet. 't Is nu negen maanden en twee weken. Gisteren is-ie weer terug gekomen.'

'Blijft-ie een poosje?'

'Nee. Z'n arm is gehecht. Een kogel had...'

Ze rolde haar mouw op om precies te laten zien hoe de kogel van de pols tot de elleboog door het vlees geploegd was. Aan haar krachtige arm met de donkere kleur van aarde, zag ik hoe moeders vechters kunnen baren. Ik dacht even dat ik een bijna onzichtbaar litteken van een oude wond zag, van haar pols tot aan haar elleboog.

'Heb jij daar niet ook zoiets?'

'Ik? O, dat. Dat is een oude wond, van toen we nog in

Palestina woonden. Een jakhals had een kip gestolen. Ik kon 'm grijpen, trok 'm onder 't prikkeldraad door en heb 'm z'n nek omgedraaid. Daarbij heb ik m'n arm aan 't prikkeldraad opengehaald.'

'Hoe is 't nu met Saad?'

'Hij zegt dat-ie weer terug gaat als de wond dicht is.'

't Viel me op dat ze 'teruggaan' zei en niet 'weggaan', maar ik dacht er niet lang over na. Oemm Saad had me allang geleerd dat ballingen sommige woorden met speciale betekenissen gebruiken en dat ze daaraan vasthouden alsof 't diep in hun hart is gegrift.

'Je zou 'm moeten zien. Hij draagt z'n gewonde arm als een medaille. Hij heeft me verteld dat-ie kommandant van z'n afdeling is geworden en dat ze 'm altijd vragen waarom hij zulke grote stappen neemt. Hij is altijd haantje de voorste. Ik heb 'm gezegd dat we trots op 'm zijn.'

'Had-ie je erg gemist?'

'Saad? Die staat nu op eigen benen. Hij heeft me even omhelsd en liep toen weer door. Ik zei nog tegen 'm: "Je bent zo lang weg geweest, krijg ik nu geen echte zoen van je?" Weet je wat-ie zei? "Maar ik heb je daarginds toch gezien?" Toen begon-ie te lachen.'

'Hoe kan-ie je daarginds nou gezien hebben?'

'Hij zei, dat-ie diep in Palestina zat. Hij was met vier kameraden al een week of zo op mars. Ze waren het dorp dicht genaderd en hadden zich toen in de velden

schuilgehouden. Ik begreep eigenlijk niet goed waarom. Terwijl hij zo zat te vertellen keek ik naar z'n ogen. Wat een dappere kerels waren 't toch. Ze waren daarginds geweest. Maar waarom hadden ze zich in de velden moeten verbergen?

Ze hadden honger. Het regende dat 't goot. Wanneer 't staal van machinepistolen nat wordt, dan gaat 't naar brood ruiken. Tenminste, dat zegt Saad.

Ze waren omsingeld, maar zaten nog kalm in hun schuilplaats. Ze dachten dat de omsingeling over een paar uur wel opgeheven zou worden. Hij duurde echter een paar dagen, zodat ze vergingen van de honger. Uiteindelijk konden ze nog maar twee dingen doen. In hun schuilplaats blijven en de kwelling die steeds heviger werd verduren zonder te weten wanneer die voorbij zou zijn. Of één van hen erop uit sturen om te proberen het dorp te bereiken, wat een riskante zaak was.

De keuze was moeilijk. Ze besloten om pas 's avonds de beslissing te nemen. Tegen de middag zei Saad opeens: "Hé, kijk. Daar heb je m'n moeder!" De mannen keken naar het smalle pad dat van de heuvel naar beneden kronkelde. Daar zagen ze, gekleed in een lange zwarte boeren-jurk, een vrouw, die over het pad hun kant uit kwam. Ze droeg een bundeltje op haar hoofd en had wat groene takken in haar hand. Ze zag er vrij oud uit, ongeveer even oud als Oemm Saad en ook even lang en stevig. In de doodse stilte klonk het knerpen van de

kiezeltjes onder haar voeten als gefluister. Een van de vier zei: "Je moeder? Die zit toch in 't kamp. Je ziet vast scheel van de honger."

"Jullie kennen m'n moeder niet. Die is altijd bij me in de buurt. Dat is m'n moeder."

De vrouw liep nu recht tegenover hun schuilplaats. Ze konden het geruis van haar lange, met rood geborduurde jurk horen. Door het struikgewas dat hun schuilplaats afsloot, keek Saad naar haar. Plotseling riep hij:

"Moeder, moeder!"

De vrouw bleef staan. Terwijl ze zoekend haar blik over de stille velden rondom haar liet gaan, hielden zij haar zwijgend in 't oog. Een van hen had Saad z'n arm gepakt en kneep als waarschuwing. De seconden kropen voorbij. Toen liep de vrouw verbaasd verder.

Maar na een paar stappen riep Saad weer: "Moeder, geef 's antwoord!" De vrouw bleef opnieuw staan. Verbaasd keek ze om zich heen, maar zag niets. Ze pakte het bundeltje van haar hoofd en legde het op de grond met de groene takken erover heen. Ze zette haar handen in haar zij en spande zich in om door het dichte struikgewas heen te kijken. "Hier zit ik, moeder," riep Saad.

Nu hoorde de vrouw waar het geluid vandaan kwam. Ze keek even die kant op, maar zag niets. Tenslotte pakte ze een stok van de grond, liep een paar stappen naar hen toe en riep: "Waarom kom je niet te voorschijn?"

De mannen keken naar Saad. Na een korte aarzeling

pakte deze zijn geweer en liep kalm naar de vrouw toe.

"Ik ben Saad, moeder. Ik heb honger."

Verbijsterd liet de vrouw de stok vallen. Ze staarde naar de jongeman die opeens uit het doornige struikgewas opgedoken was, in zijn kaki-kleren en met zijn geweer op zijn rug. Terwijl Saad de vrouw naderde brachten de mannen hun geweren in aanslag. De vrouw zei:

"Ach kind, kom maar bij je moeder." Saad liep kalm dichter naar haar toe. Zijn machinepistool bungelde nog steeds achteloos op zijn rug. Toen hij nog maar een stap van haar af was, opende ze haar armen en omhelsde hem:

"Moge God je beschermen, jongen."

Saad zei:

"We willen eten, moeder."

De vrouw raapte het bundeltje op en gaf het hem. Toen hij het aanpakte, zag hij tranen in haar ogen en zei:

"Huil toch niet, moeder."

De vrouw zei:

"Zijn er nog meer jongens bij je? Die zal ik ook te eten geven. Vanavond kom ik nog even langs en dan leg ik wat etenswaar op het pad. Moge God jullie beschermen, jongens."

Saad kwam met het eten terug. Zijn kameraden zagen geen spoor van verbazing op zijn gezicht. Ze gingen eten. Een van hen zei:

"Laten we ergens anders gaan zitten. Misschien komt ze wel met soldaten terug." Saad antwoordde niet met-

een. Na een poosje zei hij

"'t Is m'n moeder. Dat hebben jullie zelf gezien. Hoe kan ze dan met soldaten terugkomen."

's Avonds legde de vrouw inderdaad voedsel neer, en ook de volgende ochtend. En Saad riep elke keer van achter het dichte struikgewas:

"Dank je wel, moeder."

En dan hoorden ze haar zeggen:

"God bescherme je, jongen."'

'Die oude vrouw,' zei Oemm Saad, 'heeft hun vijf dagen achtereen te eten gegeven. Saad zei me dat ze nooit te laat was. Dat ging zo door tot de omsingeling werd opgeheven. Toen kwam ze, legde het voedsel op de weg en riep:

"De soldaten zijn weg, het beste ermee, jongens!"'

Oemm Saad legde haar handen weer in haar schoot, ineengestrengeld als twee onafscheidelijke schepselen.

'Saad beweert dat-ie me daarginds gezien heeft en dat-ie, als ik 'm niet te eten had gegeven, van honger gestorven zou zijn. Verder zegt-ie dat de kogel, die z'n arm heeft opengereten hem gedood zou hebben, als ik niet voor 'm gebeden had.'

Ze stond op. In de kamer verspreidde zich de geur van het land, het boerenland waar Saad zich verborgen had gehouden en dat omringd werd door dat ongelooflijke pantser.

'Hij gaat weer terug als z'n wond dicht is. Ik moest

'm maar niet al te veel missen, zei-d-ie, want hij zag me daar voortdurend. Wat moet je daarop zeggen? Ik heb maar gezegd: "Moge God je beschermen."'

Ze draaide zich om en liep weg. Na een paar stappen hoorde ik mezelf plotseling roepen:

'Moeder!'

Ze bleef staan.

Oemm Saad liet me haar handpalmen zien. Tussen de kloven - tekenen van een leven vol hard werken en pijn - zag ik rode schrammen, die nog niet helemaal dicht waren.

'Wat is er gebeurd, Oemm Saad? Heb je het aan de stok gehad met een braamstruik?'

Ze hield haar handen nu vlak voor m'n gezicht. Ze zagen eruit als het aardoppervlak, wanneer dat naar water smacht.

'Nee, dat niet. Eergisteren ben ik de hele avond bezig geweest om scherpe stukjes ijzer op te rapen.'

'Eergisteren?'

Oemm Saad gaf net haar zoontje te eten, toen ze de eerste knal hoorde. Het Boerdj-kamp is niet ver van het vliegveld. Eerst dacht ze nog dat er iemand wat voorbarig nieuwjaar aan 't vieren was. Zij luisterde nog eens goed, want ze had het gevoel dat er ernstig gevaar dreigde.

De hele dag had ze gezwoegd en geploeterd. Vanaf de vroege ochtend was ze bezig geweest met het uitwringen van wasgoed en dweilen, met ramen lappen, vloeren schrobben, kleden kloppen (in andermans huizen natuurlijk; haar huis in het kamp bestond uit één enkele ruimte die met een blikken wandje in tweeën gedeeld

was). Ze was doodop. Ze was net begonnen haar zoontje te eten te geven om hem daarna naar bed te brengen, toen ze de eerste knal hoorde. Vrijwel onmiddellijk daarop hoorde ze het geluid van de tweede ontploffing. Ze liet haar kind in de steek en ging weer naar buiten Over de rode zandheuveltjes liep ze naar de weg toe. Daar kon ze vuurstralen zien die de langzaam donker wordende wolken doorkliefden. Ze bleef aarzelend staan Ze hoorde het geknal en ook een gefluit dat ze niet goed thuis kon brengen. Ze wist niet goed wat ze moest doen.

'Was je daar in je eentje?'

'In m'n eentje? Hoe kom je d'rbij! 't Leek wel een mierenhoop. Alle vrouwen, kinderen en opgeschoten jongens uit het kamp waren naar buiten gekomen alsof 't afgesproken werk was. We stonden daar allemaal zonder te weten wat te doen. Heel in de verte zagen we brand. Opeens hoorden we van vlakbij een vliegtuigmotor brullen. We keken naar boven.'

Het vliegtuig kwam laag aanvliegen. Het was zwart geverfd. Plotseling begon het kogels op de weg te sproeien. Oemm Saad hoorde een metalig geluid over de weg klinken. Het volgende ogenblik rende ze naar voren en raapte een stukje ijzer met vier scherpe punten op en hield 't omhoog. Ze zei tegen haar vriendinnen:

'Dit zijn stukjes ijzer om autobanden lek te maken.'

Ze draaide 't stukje ijzer nog wat rond in haar handen en zei toen:

'Zeg, laten we ze oprapen en in 't zand gooien.'

De vrouwen, en daarop ook de kinderen, renden naar de weg en begonnen met hun blote handen de kraaiepoten op te rapen en in 't zand te gooien. Als schimmen verspreidden ze zich snel over de hele weg om die lastige dingen op te ruimen. Steeds als het vliegtuig terugkwam, wierpen ze zich in het zand. Als het dan weer weg was, gingen ze verder.

''t Vliegtuig scheerde rakelings over ons heen' vertelde Oemm Saad. 'Op een gegeven moment was 't zo dicht bij dat ik er stenen naar wilde gooien. Maar 't vloog weer snel weg, na een nieuwe lading van die rotdingen uitgegooid te hebben. Die hebben we toen maar weer snel opgeraapt.'

'Dus jullie hebben die weg weer helemaal schoongemaakt?'

'Ja, dat hebben we gelijk weer gedaan. We hebben als paarden gewerkt. Alleen,die auto's die tijdens de aanval door hun bestuurders midden op de weg achtergelaten waren, stonden ons in de weg. We hebben geprobeerd om ze naar links of naar rechts te duwen, maar er zat geen beweging in. Toen werden we bang dat de bestuurders ons zouden zien en zouden zeggen dat we probeerden om ze te stelen.'

'Nee, Oemm Saad, dat is te gek!'

'Niks hoor. Van dat soort dingen heb jij geen kaas gegeten. Wat kan ik doen als zo'n automobilist me aangeeft. Daar sta je dan: versleten kleren, geen hoofddoekje, want dat is door de wind van het vliegtuig weggewaaid en een stoffig en bezweet gezicht. En die vent zegt: "Ik zag dat ze m'n auto pikte."'

'Dat heb je toch mis, Oemm Saad. Je deed uitstekend werk.'

'Dat weet ik best. Maar hoe kun je nu zo'n vent vertrouwen die op zo'n moment ervan door is gegaan en z'n auto midden op de weg heeft achtergelaten waar die de zaak blokkeerde. Nee, zo'n vent kun je niet vertrouwen.'

't Schieten was opgehouden, maar heel in de verte zag je nog witte rook. Oemm Saad stond in het zand en bekeek haar gehavende handen. De kinderen gingen weer terug naar hun huizen. Ze moest even aan Saad denken en voelde hem weer in haar lichaam, als bij zijn geboorte. De gedachte aan hem bracht haar uit haar gewone doen met gevoelens die ze niet precies thuis kon brengen, en vervulde haar met een verbazingwekkend vertrouwen en hoop op de toekomst. Ergens, dacht ze, staat Saad nu ook onder rookwolken, als altijd vastberaden, onwrikbaar als een boomstam, als een rotsblok, om de prijs van deze rookwolken te innen.

Oemm Saad toonde me weer haar handpalmen. De schrammen

op de ruwe huid leken wel droge, rode beekjes. Haar handen hadden een bijzondere geur, de geur van dapper verzet wanneer dat één is geworden met het lichaam en het bloed van de mens.

Ik zei:

'Maak je daar maar geen zorgen over. 't Zijn maar schrammetjes.'

'O, die. Die zijn over een tijdje wel weg. Van al dat werken gaat er stof in zitten, roest van de pannen die ik moet schuren, vuil van de vloeren die ik moet schrobben, as van de asbakken die ik schoonpoets, drab van het waswater. Natuurlijk zijn ze zo weer weg. Ze worden nat als ik werk en drogen weer op als ik uit zit te hijgen. De hele dag stroomt er het zweet over heen, waarmee ik 't brood voor m'n kinderen verdien. Door al die rotdagen zal er een dikke korst overheen komen, zodat niemand ze meer kan zien. Dan ben ik de enige die weet dat ze er nog zitten, omdat ze, onder die korst, pijn blijven doen.'

DE BRIEF DIE 32 JAAR TE LAAT KWAM

Op een dag zat Oemm Saad herinneringen op te halen, herinneringen aan een tijd die heel ver weg scheen. Ze had het over een man die Fadl heette, maar was-ie nou gesneuveld in '48 of later? Ze herinnerde het zich niet meer precies, maar dat gaf ook eigenlijk niks, want het hele verhaal ging vanaf het begin over een andere man.

Toen ze die dag was gekomen, was ze wat bedrukt. Ze liep een beetje door het huis zonder precies te weten wat ze nou moest doen. Ze was met haar gedachten kennelijk ergens anders want ze hoorde niet wat ik zei. Ze ging het balkon op om iets te doen wat haar noch mij noodzakelijk leek. Mijn vrouw zei:

'Er zit haar iets dwars.'

Ik weet heel goed dat Oemm Saad nooit over haar zorgen praat en daarover zo gesloten is als een pot. Ze zegt niets, ook al wordt ze overweldigd door vermoeidheid, zorgen en angst voor het onbekende. Daarom wilde ik me net weer aan mijn eigen bezigheden wijden, toen ze me plotseling vroeg of ik Fadl kende, een boer uit Ghabasiye. Misschien had ik wel eens van hem gehoord.

Toen ik haar zei dat ik nooit van hem gehoord had, keek ze verbaasd. Kende ik dan misschien een man die Abd el-Mawla heette, uit een dorpje ten oosten van Ghabasiye.

'Is dat niet die man die voor Israeli's werkt en nu

in het parlement zit?'

'Precies, dat is 'm.'

'Waarom moet je nu opeens aan hem denken?'

Het leek alsof ze wat in de war was en verschrikkelijk in de put zat, maar niet wilde praten. Gedreven door nieuwgierigheid probeerde ik haar uit haar tent te lokken. Ik wilde weten waarom zij zich zo plotseling druk maakte om mensen die ze al twintig jaar niet gezien had en waaraan ze al die tijd nooit gedacht had. Uiteindelijk zei ze heel zacht dat Abd el-Mawla Fadl vermoord had.

Ze zei dit met een verbazingwekkende bondigheid, maar desondanks was de zaak alleen maar onduidelijker en gekompliceerder geworden. Ze vertelde het verhaal niet direct, maar leek op een musje dat in de kou rondfladdert op zoek naar een schuilplaats.

'Is er soms iets vervelends met Saad gebeurd?'

'Gelukkig niet. Gisteren heeft-ie me nog bericht gestuurd. Ik weet eigenlijk niet goed wat ik doen moet.'

'Wat is er dan toch gebeurd, Oemm Saad?'

Ze haalde een opgevouwen, versleten stukje papier uit haar kleren en gaf 't mij.

'Hasan heeft 't voorgelezen en vanaf dat moment kon ik 't niet meer van me af zetten.'

Ik kende Saad zijn handschrift. Dit had hij zelf geschreven, met een stomp potlood. Hij had 't over een vriend die Layth heette en gevangen was genomen. Saad was erachter gekomen dat Layth zijn familie misschien

Abd el-Mawla zou benaderen om hem te vragen hun gevangen zoon te helpen. Ik probeerde het merkwaardige briefje verder te lezen, maar het schrift was erg onregelmatig en op de kreukels en vouwen helemaal onleesbaar.

'Wat zit je nou dwars, Oemm Saad?'

'Saad zegt dat ik naar z'n moeder moet gaan en haar moet zeggen dat ze het niet moet doen.'

'Ben je er al geweest?'

'Vanochtend ben ik langs hun huis gelopen, hier in 't kamp. Maar toen ik voor de deur stond kreeg ik de zenuwen. 't Is een moeilijke zaak, verschrikkelijk moeilijk. Probeer jij in zo'n situatie maar 's wat tegen die mensen te zeggen. Wat je ook zegt, je bent altijd de gebeten hond.'

'Wat heeft Saad eigenlijk met die geschiedenis te maken?'

'Saad kent Layth van toen ze nog klein waren. Ik vermoed dat Layth 'm dat gevraagd heeft. Ach, waarom zit ik tegen je te liegen. Layth heeft tegen Saad gezegd dat, als 'm wat zou overkomen en z'n ouders zouden proberen om hun neef Abd el-Mawla te schrijven, hij ze moest neerschieten.'

Ze liet zich in een stoel vallen en legde haar handen op elkaar met die bijzondere beweging die leek op een omhelzing van twee vogeltjes. Ik kon nog net een wit stukje van Saad zijn brief zien, dat tussen haar handen naar buiten stak. Het leek wel of de brief van-

uit de verte klagelijk riep, zonder dat deze roep beantwoord of gesmoord kon worden. Plotseling realiseerde ik me dat ze me deelgenoot had gemaakt van al haar zorgen en dat ze nu ook op mijn schouders terecht waren gekomen.

'Ik ken Saad,' zei ze, 'hij zal dat vast en zeker doen.'

'Weet je zeker dat Layth z'n familie al aan Abd el-Mawla geschreven heeft?'

'Nee, zeker weet ik 't niet. Maar ik moet 't doen. Dat is nou juist de moeilijkheid... Wat vind jij ervan?'

'Als ik zeker van de zaak zou zijn, dan zou ik geen moment aarzelen. Maar stel je nou 's voor: ik ga naar Oemm Layth: "Goeie morgen, Oemm Layth." "Kijk 's wie we daar hebben, hoe gaat 't Oemm Saad." "Zeg Oemm Layth, ik moet van Saad tegen jullie zeggen..." Nee, dat kan geen mens zomaar even doen. Sinds gisteravond is 't alsof ik een zware last tors. Echt, sinds Hasan me die brief heeft voorgelezen en ik de naam van Abd el-Mawla hoorde, beef ik over m'n hele lichaam. Ik heb die vent al heel lang niet vertrouwd, al in de tijd dat we nog in Palestina zaten.'

Nog steeds nieuwsgierig vroeg ik:

'Ook al voordat Fadl stierf?'

'Ik moest meteen weer aan 'm denken. Je kunt niet aan Abd el-Mawla denken los van Fadl. Ze worden ook samen genoemd in Saad z'n brief.'

'Zei je niet dat Abd el-Mawla Fadl heeft vermoord?'

'Nou, niet helemaal. Hij heeft 'm niet neergeschoten.'

'Maar hoe dan?'

'Abd el-Mawla was 't hoofd van z'n clan. Hij had grond en daarop liet-ie dagloners werken. Hij verbouwde olijven en tabak. De oogst verkocht-ie aan de firma Karaman. Jij kunt je die tijd niet herinneren en natuurlijk ken je Fadl ook niet. Fadl was familie van ons, een boer zonder eigen grond. Met de revolutie van '36 ging-ie de bergen in, zonder schoenen maar met een karabijn. Hij bleef heel lang weg.'

Oemm Saad was in die tijd nog maar een heel jong meisje. Ze hoorde allerlei dingen maar begreep ze niet helemaal. Ze had 't over de staking van zes maanden, en over de boeren die wapens hadden opgenomen en de bergen in waren getrokken:

'Toen kwam die brief van de Arabische koningen en de mannen kwamen weer thuis. Ik herinner 't me allemaal niet zo goed. Als je me nou vraagt hoe 't precies zat, dan weet ik 't niet. Maar één gebeurtenis kan ik me nog heel goed herinneren. Ze hadden ons gezegd dat er in een bepaald dorpje een feest zou zijn. Wat voor feest dat weet ik niet meer. In ieder geval, ze hadden ons gezegd dat we er voor niks naar toe konden, dus wij er heen.

En toen kwam Fadl terug, met de anderen. Hij kwam zonder schoenen uit de heuvels, zoals-ie ook was ge-

gaan en zoals-ie er geleefd had. De weg had lang geschenen en eindelijk was-ie met een paar anderen uit naburige dorpen op het plein aangekomen. Z'n voeten waren kapot, z'n kleren versleten. Hij was doodop. Het plein was zo afgeladen met mensen dat hij pas aan 't uiteinde een drempel als zitplaats kon vinden. Hij ging zitten om op adem te komen en iets aan z'n voeten te doen die opengegaan waren en onder het stof, bloed en doornen zaten.

Ik stond met de vrouwen niet zo ver van 'm vandaan. Eerst lette ik niet op 'm, maar op een gegeven moment zei een van de vrouwen tegen een ander dat het Fadl was, die in de olieperserij werkte en een van de eersten was geweest die de bergen in was getrokken. Plotseling begonnen de mensen te klappen. We keken naar voren en zagen Abd el-Mawla op een tafeltje klimmen. Hij begon te spreken. Enorm, wat een applaus kreeg-ie. Ik herinner me niet meer waarover hij toen sprak, maar 't ging ongetwijfeld over de revolutie, de overwinning en over de Engelsen en de Joden. Om de een of andere reden keek ik op dat moment naar Fadl. Ik zag dat-ie met z'n armen gebaren maakte en iets zei. Eerst dacht ik dat-ie iets te eten of te drinken vroeg. Ik ging dus naar 'm toe om 'm eventueel te helpen. Maar toen ik dichter bij kwam merkte ik dat-ie in zichzelf zat te praten. Dat is me altijd bijgebleven. En dat is eigenlijk alles wat ik van Fadl weet.'

'Maar wat zei-d-ie dan?'

'Ik hoorde 'm zeggen: "Mensen, 't zijn mijn voeten die kapot zijn, waarom klappen jullie nu voor hém?" Deze zin is me om een of andere reden al die tijd bijgebleven. Je kent dat vast ook wel, iets waar je niet elke dag aan denkt, maar wat je toch voortdurend bij blijft. En toen die brief van Saad kwam, moest ik weer aan allebei denken, Abd el-Mawla en Fadl.'

Ze vouwde het witte, op de vouwen versleten papiertje weer open en hield 't voor me. Kort en beknopt als 't was, zag ik er toch een lang, bijna ongeloofwaardig verhaal in. Oemm Saad ging verder:

'En nu, twintig jaar later, duikt die Abd el-Mawla weer op. Kan jij je dat voorstellen? Hoe kan zo iets nou gebeuren? Ik heb 't nu niet over Layth, maar over Fadl. Begrijp je wat ik bedoel? Fadl is daarna gestorven. Sommigen zeggen dat-ie aan de tering is gestorven in de olieperserij. Anderen zeggen dat-ie gestruikeld is en in een ravijn is gevallen. Ik heb ook wel eens horen beweren dat-ie in de oorlog van '48 gesneuveld is. En er zijn er ook die zeggen dat-ie in '49 gevlucht is uit Palestina, maar later is teruggegaan en dat ze 'm toen onderweg gedood hebben. Maar daar gaat 't allemaal niet om. Ik zie 'm nog steeds voor me, zoals-ie daar op die drempel zat, met z'n voeten onder 't stof en 't bloed. Ik kan 'm me niet dood voorstellen. Daarbij hoor ik dan altijd weer 't applaus, 't gejoel en de zagharid. Zoals ik al zei, Abd el-Mawla is daarginds belangrijk geworden, een verrader, maar daarom

juist bij hen belangrijk. In 't parlement zit-ie, 't is godgeklaagd.'

Ze begon weer rond te lopen. Het was alsof ze met een touw vast zat aan het papiertje dat Saad haar op een onbekende plaats geschreven had (misschien had hij het wel tegen een boomstronk geschreven of tegen de kolf van zijn geweer en was het handschrift daarom zo onbeholpen en hortend).

'Wat ga je nu doen, Oemm Saad?'

Ze schudde hulpeloos haar hoofd. Plotseling kreeg ze een ingeving:

'Als ik nou 's naar Oemm Layth ging en haar 't verhaal van Fadl en Abd el-Mawla vertelde? Zou dat misschien helpen?'

'Misschien. Maar waarom doe je alsof je er zeker van bent dat Layth z'n familie serieus overweegt om Abd el-Mawla te schrijven?'

'Daar ben ik helemaal niet zeker van. Maar ik moet toch wat doen? Ach, was Fadl toen maar van die drempel opgestaan en had-ie Abd el-Mawla maar neergeschoten. Dan zaten we nu tenminste niet meer met dat probleem.'

Ik hield mijn mond. Bijna had ik gezegd dat als dat gebeurt was, er een heleboel andere dingen niet gebeurd waren en dat zij dan niet twintig jaar in een kamp gezeten had. Maar in plaats daarvan zei ik:

'Als-ie dat gedaan had, hadden de mensen 'm vermoord.'

'Dat klopt. Toen zouden de mensen 'm vermoord hebben.

Hij had beter in de bergen kunnen blijven en niet naar 't feest kunnen gaan.'

'Als-ie in de bergen was gebleven, had Abd el-Mawla dat feest niet kunnen houden.'

'Alleen als ze daar allemaal gebleven waren. Maar wat is er gebeurd? Die arme Fadl kon niet tegen ze op. In de olieperserij niet, in de bergen niet, en later in de perserij weer niet. Als-ie in een kamp terecht zou zijn gekomen, dan hadden ze 'm ook onder de duim gehouden.'

'Daarom wil Saad dat verhinderen. Hij wil niet dat van Layth een tweede Fadl gemaakt wordt.'

Ze draaide zich om en keek me direct aan. Haar blik was als een lans die in ogenblikken van helderziendheid met de snelheid van een kogel en de doelgerichtheid van de waarheid, geworpen wordt. Ze reikte me langzaam dat versleten witte papiertje aan, dat leek op de vleugel van een trekvogel, komend uit een plaats die vervuld is met de geur van dood en verzet. Haar woorden klonken als geweerschoten:

'Niemand heeft dat ooit tegen die arme Fadl gezegd. Waarom vertel jij 't nu niet? Jij hebt op school gezeten en boeken gelezen. Waarom vertel jij 't dan niet aan Layth z'n familie?'

'WE ZITTEN IN 'T ZELFDE SCHUITJE'

Oemm Saad deed haar bundeltje dicht, nam 't onder de arm en ging de deur uit, terug naar het kamp. Maar een paar minuten later was ze weer terug. Ze pakte me bij de arm en voerde me naar het balkon. Ze wees naar een klein mannetje dat met een fiets bij het steegje stond dat de straat met de hoofdweg verbond.

'Zie je die vent?'

'Die vent die daar met z'n fiets tegen de muur leunt?'

'Precies. Zou jij naar 'm toe willen gaan en 'm zeggen dat-ie 'm moet smeren en dat-ie mij z'n streken moet besparen?'

'Wat is er dan Oemm Saad?'

'Luister 's. Als jij 't niet doet, dan ga ik naar beneden en sla 'm op z'n gezicht.'

Ik ging met Oemm Saad naar beneden. Ik liet haar aan de overkant van de straat lopen, om dat duistere mannetje te vermijden. Onderweg vertelde Oemm Saad me dat dat mannetje dat haar stond op te wachten, haar wilde overhalen om weer te gaan werken in een van die grote gebouwen midden in de stad. Daar had ze een maand en drie dagen de trappen en de hall schoon gehouden, voor vijf lira per keer.

'Wie is die vent dan?'

''t Is de konciërge van het gebouw. Z'n baas heeft

'm gestuurd. Hij zit nu al een week achter me aan. Maar ik wil daar helemaal niet werken en ik wil ook 't gezicht van die schoft niet meer zien, de eigenaar van dat gebouw.'

'Maar je moet er toch van leven, Oemm Saad?'

'Dat dacht ik eerst ook. Weet je, op een dag kwam de konciërge bij me en zei dat-ie werk voor me had, in 't gebouw waar hij zelf ook werkte. De trap en de hall schrobben, vanaf de zevende of de achtste verdieping, ik weet 't niet precies, tot de begane grond. Hij zei dat ik vijf lira per keer kreeg. Omdat 't lastig was al die trappen op te lopen, beloofde hij me dat-ie me met de lift boven zou brengen, stiekem natuurlijk, want z'n baas mocht 't niet weten. Maar dat zou 't werk in ieder geval veel makkelijker maken. Drie keer in de week. Ik dacht bij mezelf: "Prima, dat zit wel goed..."
Maar na een maand en drie dagen...'

Oemm Saad was al op de derde verdieping beland. Hijgend en ploeterend dweilde ze 't sop naar beneden. Het was winter en ze voelde de bijtende kou aan haar blote voeten. De marmeren treden zaten onder de modderige voetstappen. Met haar blote handen, die onder de modder zaten, boende ze 't marmer, terwijl achter de gesloten deuren de mensen nog diep lagen te slapen in hun warme, ruime vertrekken. Plotseling merkte ze dat er een vrouw achter haar stond. Ze had haar armen over haar borst gevouwen en keek vol aandacht naar haar. Het leek

wel alsof ze daar al lang stond te wachten. Toen hun blikken elkaar ontmoetten, groette de vrouw haar. Oemm Saad beantwoordde de groet en richtte zich in haar volle lengte op. Toen ze haar rug strekte, voelde ze de pijn in haar botten. De vrouw zag eruit alsof ze van het platteland kwam. Het was vreemd zoals ze daar stond te wachten.

'Wat is er aan de hand?'

'Ik wou je wat zeggen' antwoordde de vrouw. 'Deze trap heb ik altijd schoon gehouden, drie keer in de week. Maar een maand en drie dagen geleden kwam de baas en zei me dat ik kon vertrekken... Wat verdien jij hier?'

'Vijf lira.'

'Ik verdiende zeven lira. Ik heb vier kinderen, maar ze zeiden dat zeven lira te veel was.'

'Wat? Dus ze hebben mij genomen om jou 't brood uit de mond te stoten, de schoften.'

De vrouw liep een stukje naar Oemm Saad toe.

'Daar kan jij toch niks aan doen. We zitten in 't zelfde schuitje. Jij hebt vast ook kinderen. Toen m'n geld op was, dacht ik bij mezelf: "Ik ga 's naar die nieuwe toe, misschien is d'r vorige baantje nog vrij."'

'Waar kom jij vandaan?' vroeg Oemm Saad.

'Uit 't zuiden.'

'Ben je Palestijnse?'

'Nee, Libanese. Ik kom uit 't zuiden.'

Oemm Saad droogde haar handen aan haar jurk af. Ze

rolde haar mouwen naar beneden. Ze keek om zich heen en zei:

'Kind, ik wist 't echt niet, ze hebben me niks gezegd. Maar ga je gang, doe de rest van de trappen maar. De baas en z'n rotgebouw kunnen me wat. Ik heb hier een maand en drie dagen gewerkt. 't Loon van de laatste twee weken heb ik nog niet gevangen. Zeg morgen maar tegen de baas dat je dat geld van me mag hebben.'

De vrouw begon te snikken. De trappen waren drijfnat. Het water druppelde naar beneden, tree na tree. Beide vrouwen hoorden het gedruppel. Het leek een beetje op het gekabbel van een diepe beek. Zonder zich om te draaien ging Oemm Saad naar beneden. Al die tijd hoorde ze 't gesnik van de vrouw die nog steeds bij de balustrade van de derde verdieping stond. Toen Oemm Saad bij de ingang was gekomen bleef ze even staan om goed te luisteren of ze 't water nog kon horen kabbelen. Toen ze dat hoorde haalde ze diep adem. Terwijl ze naar buiten liep, merkte ze dat ze huilde.

'Maar wat wil dat mannetje dan van je?'

'Hij wil dat ik terug kom. Vorige keer zei-d-ie dat ze vonden dat die vrouw niet zo goed werkte en dat ik 't beter deed. Maar 't zijn leugenaars, dat weet ik best. Ze willen die twee lira in hun zak houden.'

We waren nu bijna bij de hoofdweg. Oemm Saad wees naar de overvolle rumoerige stad in de verte.

'Steeds als ik aan die geschiedenis denk, begin ik

over m'n hele lichaam te beven en barst ik bijna in snikken uit. Ik raak helemaal van de kook als ik zie dat die konciërge voortdurend achter me aanzit. Ze willen ons, arme sloebers, tegen elkaar uitspelen. En dat om twee lira te verdienen... Dat grote gebouw kost veel, veel meer dan duizend lira. Maar toch zien ze er geen been in om ons tegen elkaar op te zetten om elkaar het brood uit de mond te stoten. Kijk nou 's wat die konciërge doet, die akelige kerel. Die danst naar hun pijpen. Moet je nagaan, de hele dag fietst-ie rond om twee lira voor hen uit te sparen. 't Is schandalig.'

Op dat moment waren we bij de hoofdweg aangekomen. We bleven staan om op de bus te wachten die haar naar 't kamp zou brengen.

Plotseling kreeg ze een inval:

'Stel je 's voor dat die vrouw en die konciërge en ik tegen die baas zouden zeggen...'

Ze maakte haar zin niet af. Ze tuurde in de verte, naar de overvolle stad gehuld in een trieste avondnevel.

De meneer van het kantoor was boos geworden toen Oemm Saad hem die ochtend gezegd had:

'Als U Saad moet hebben, waarom gaat U dan niet zelf naar hun kampen om 'm te pakken te krijgen?'

Hij kwam nu elke ochtend heel vroeg bij haar langs en vroeg dan naar Saad: 'Is-ie al terug?' of: 'We hebben gehoord dat-ie er is' of: 'Je moet 'm schrijven dat-ie terugkomt.'

Oemm Saad had hem echter nooit antwoord gegeven en hem alleen maar zwijgend aangekeken.

Die ochtend was hij er weer. Hij had kennelijk iets in de zin. Hij bleef even staan en vroeg toen, wijzend op een foto die met een speld aan de muur geprikt was:

'Is dit Saad?'

Op de foto had Saad een lachend gezicht onder een grote bos krullend haar. Oemm Saad rook onraad. Gedreven door een onbestemd gevoel griste ze de foto van de muur en stak die tussen haar kleren. De man bleef even afwachtend staan en deed toen één stap naar voren. Oemm Saad hield hem tegen met de woorden:

'Als je 'n vent bent, probeer 'm dan maar te pakken.'

De man was van z'n stuk gebracht. Hij begon om zich heen te kijken.

'Als U Saad moet hebben, waarom gaat U dan niet zelf

naar hun kampen om 'm te pakken te krijgen.'

De man glimlachte. Op haar borst wijzend vroeg hij:

'Wat is dat voor 'n ketting, Oemm Saad?'

Het sieraad dat Saad voor haar had achtergelaten was van onder haar jurk vandaan gekomen toen ze de foto wegmoffelde. Het bungelde nu voor het borduursel van haar jurk. Saad had het de laatste keer dat hij haar bezocht had, voor haar achtergelaten: een metalen kettinkje met aan het eind een patroon van een mitrailleur, waar ze een gaatje in geboord hadden om het kruit eruit te halen.

'Jullie vrouwen dragen tegenwoordig kennelijk een ander soort sieraden.'

Oemm Saad keek hem wantrouwig aan. De patroon hield ze in haar hand. Met moeite bracht ze uit:

'Dit is geen ketting.'

'Wat is 't dan?'

''t Is 'n amulet.'

''n Amulet?'

'Ja zeker, een amulet.'

'Soms 'n amulet dat Saad heeft meegebracht?'

'Ja, dat klopt.'

De man liep langzaam door de kamer met de muren van blik. Hij keek vol aandacht naar alles wat er stond, naar de matrassen die in de hoek opgestapeld waren, naar de emaille schotels die nog niet afgewassen waren, naar het plaatijzeren dak dat al gloeiendheet was van de zomerzon, en naar de modderhoop bij de deur.

'Waarom zei je dat Saad niet geweest is?'

'Nou ja, hij is eventjes geweest, hij ging er meteen weer vandoor.'

'Maar ik had je toch gezegd dat je 't me moest vertellen wanneer-ie zou komen?'

'Ja, maar ik was bang.'

'Bang voor hem?'

'Nee, voor U.'

Met haar vingers klemde ze nog steeds de patroon vast die aan het kettinkje op haar borst hing. Onder haar jurk voelde ze dat de foto van Saad warmte uitstraalde. De man liep nu in de richting van de deur. Hij bleef even bij het kleine raampje in de muur staan. Van de houten vensterbank pakte hij een klein, driehoekig pakketje van **bonte stof op**, dat aan een dikke draad vast zat. Hij liet 't heen en weer zwaaien.

'Is dit je oude amulet?'

'Ja.'

'Maar waarom heb je...'

Hij maakte de zin niet af. Hij had het antwoord al opgemaakt uit haar blik en uit het gebaar waarmee ze nog steeds de patroon ronddraaide aan het metalen kettinkje op haar borst.

'Maar Oemm Saad' vroeg ik, 'wanneer heeft Saad je die patroon gestuurd?'

'Hij heeft 'm niet gestuurd. Hij heeft 'm thuis laten liggen, de laatste keer dat-ie er was. Elke dag zag ik

'm in de plooien van het matras liggen. Tenslotte besloot ik 'm om te hangen. Die jongen van hiernaast heeft er op een dag een gat in geboord, het kruit eruit gehaald en er 'n kettinkje aan gemaakt.'

'En 't vorige amulet?'

'Dat heeft een oude sjeich 's voor me gemaakt, toen we nog in Palestina woonden. Maar op 'n dag dacht ik bij mezelf: 'Die vent moet wel een oplichter geweest zijn. Amulet? Ik heb dat ding gedragen vanaf dat ik tien was, maar we zijn arm gebleven, we moeten ons nog steeds kapot werken, we zijn verdreven en we wonen hier nu al twintig jaar. Amulet? Ach, die worden toch verkocht door lui die munt slaan uit de goedgelovigheid van de mensen.

Die ochtend dacht ik, als 't mét amulet zo gaat, hoe gaat 't dan zonder? Slechter kan 't toch niet gaan. Toen dacht ik: Dit is Saad... Zeg, waarom wil je eigenlijk dat ik je alles vertel?'

'Je hebt Saad trouwens wel in moeilijkheden gebracht. Als-ie terug is, zal-ie wel straf krijgen.'

Op dat moment keek ze me een beetje spottend aan. Ze stond op het punt om te antwoorden, maar ik had 't al begrepen.

GEWEREN IN HET KAMP

Opeens was alles anders geworden. Aboe Saad ging niet meer naar 't koffiehuis en hij sprak vriendelijker tegen Oemm Saad. Die ochtend had hij haar zelfs gevraagd of ze nog steeds zo moe was. Toen ze hem verbaasd aankeek, glimlachte hij alleen maar. Vroeger kwam hij altijd uitgeput thuis, vroeg dan nors om zijn eten en sliep al bijna terwijl hij zijn laatste hap wegkauwde. Als hij niet werkte was hij nog norser en ging naar het koffiehuis. Daar dronk hij thee, speelde tric-trac en zat te schelden op alles en iedereen. Als hij dan thuis kwam, was hij niet te harden. Wanneer hij naar bed ging, legde hij zijn grote, ruwe handen met daarop nog steeds de sporen van cement en zand onder zijn hoofd en begon luid te snurken. 's Ochtends liep hij mopperend rond en liet Oemm Saad haar armoedige spulletjes klaar maken om naar haar werk te gaan, terwijl hij nijdig toekeek. Op een dag had Oemm Saad zelfs alkohol in zijn adem geroken.

Maar nu was alles plotseling anders geworden. Als hij hoorde dat er iemand langs het raam van zijn lage hut liep, door het nauwe modderige steegje, waar net één persoon tegelijk doorheen kon, dan stak hij zijn hoofd naar buiten en begon een praatje. Dan vroeg hij van allerlei en sprak over het 'Kalasjnikof-geweer',

wat hij overigens liever 'kalasjin' noemde zoals Saad altijd deed als hij hen bezocht.

Die middag was hij ergens geweest waar door een loud-speaker allerlei dingen verteld werden waarover hij nog nooit gehoord had. Hij was ergens op gaan staan om over de schutting te kijken. Stomverbaasd zag hij jongens, meisjes en mannen uit het kamp door vuur springen, onder prikkeldraad doorkruipen en geweren heen en weer zwaaien. Daar had hij ook Saied, zijn jongste zoon, gezien, terwijl hij voor de troep stond om te laten zien hoe je in een gevecht een bajonetstoot kunt ontwijken.

Toen Saied naar voren was gekomen, waren de mensen gaan klappen. Oemm Saad was er ook bij gekomen en keek toe, staande naast haar man op een laag muurtje. Toen ze Saied herkende, liet ze zagharid klinken, wat van alle kanten door de andere vrouwen beantwoord werd. Aboe Saad had gezegd: 'Hé, zie je dat, dat is Saied. Moet je toch 's kijken', alsof ze hem nog niet gezien had. Alsof ze eigenlijk niet naast 'm stond, daar midden in die kring, de zweetdruppeltjes op zijn gebruinde jongens-voorhoofd tellend.

Saied was voetje voor voetje naar zijn tegenstander toegelopen, met gebalde vuisten en een beetje voorovergebogen. Op dat moment had Aboe Saad zijn hand op de schouder van zijn vrouw gelegd en had haar met een onverwachts gevoel van liefde tegen zich aan gedrukt. Oemm Saad waren de tranen in de ogen gesprongen, maar

ze had alleen maar aandacht voor Saied.

Een donderend applaus klonk over het plein toen Saied de bajonetstoot ontweek en met een snelle beweging het geweer aan zijn tegenstander wist te ontfutselen. Hij draaide zich om en hield het geweer omhoog, onder de vlag waarvan het wapperen als menselijk applaus klonk.

Aboe Saad klapte heel hard, Hij had zich in zijn volle lengte opgericht en keek trots om zich heen. Zijn blik ontmoette die van Oemm Saad. Hij boog zich voorover en zei:

'Heb je dat gezien? Dat was Saied.'

Hij wees naar het jongetje en bracht zijn hoofd vlak naast dat van Oemm Saad, zodat ze goed kon zien waarnaar hij wees. Al zijn woorden benadrukkend ging hij verder:

'Die daar, dat is 'm, dat jongetje dat nu z'n geweer omhoog houdt. Zie je 'm wel goed?'

Om niet in lachten uit te barsten liet Oemm Saad haar zagharid nog maar eens horen. Nog steeds klonk er applaus. 't Jongetje zwaaide met zijn geweer naar de mannen die zich verzameld hadden. Zijn gezicht werd beschenen door de stralen van de ondergaande zon. Plotseling draaide een oude man zich om die vlak bij Aboe Saad op de rand van de schutting zat en zei:

'Als 't van 't begin af aan zo geweest was, was er met ons niks gebeurd.'

Aboe Saad gaf hem gelijk. Verbaasd over de tranen

die hij in de ogen van de oude man naast hem had gezien, zei hij:

'Ja, was 't van 't begin af aan maar zo geweest.'

Hij pakte de oude man bij de schouder en wees met zijn uitgestrekte arm naar het midden van het plein:

'Zie je die jongen daar die dat geweer omhoog houdt? Dat is m'n zoon Saied.'

Waarschijnlijk zag de oude man hem nauwelijks, maar hij zei:

'Moge God hem beschermen. Wat een flinke kerel.'

Aboe Saad richtte zijn hoofd wat op en zei:

'Z'n oudste broer Saad is bij de feda'i's.'

'Gefeliciteerd.'

Aboe Saad drukte zijn vrouw tegen zich aan, wees op haar en zei tegen de oude man, die nog steeds naar het plein keek:

'Deze vrouw d'r kinderen worden feda'i's. Haar kinderen zijn voor Palestina.'

Op dat moment keek de man naar Oemm Saad. Ze lachte en kon haar ogen niet van Saied afhouden, die het geweer aan zijn kameraad had teruggegeven en zich nu in looppas weer bij de lange rij kinderen voegde, die in hun kaki-kleren langs het plein stonden.

Sinds die middag was Aboe Saad veranderd. Zo had Oemm Saad het me tenminste verteld. 'Natuurlijk,' had ze gezegd, ''t is nu allemaal anders geworden. Zelf zei-d-ie dat-ie nu weer trek in 't leven had gekregen.'

Nu zei ze:

'Waar je ook kijkt, alle jongens in het kamp hebben een karabijn of 'n machinepistool. In elk huis zijn kaki-uniformen. Heb je trouwens gezien wat Saad gedaan heeft?'

'Hoe kom je nou plotseling op Saad?'

'Da's toch logisch. Denk je soms dat dit allemaal vanzelf gebeurt? Je moest 's weten. Kruit is als de mazelen. 't Is besmettelijk. Vroeger op 't land zeiden ze altijd dat 'n kind pas begint te leven als-ie mazelen heeft gehad. Dan is-ie pas honderd procent gegarandeerd. Toen ik Saad voor 't eerst met een geweer zag, zei ik tegen die vent van het kantoor die die morgen net langs kwam: "Daar heb je tenminste wat aan." Woensdag liep die vent als eerste het kamp uit. Het hele kamp was in rep en roer. Je had die jongens 's moeten zien.'

'En Aboe Saad?'

Oemm Saad sloeg haar handen ineen. Het maakte een droog geluid, als twee stukken hout die tegen elkaar geslagen worden.

''t Komt allemaal van de armoe. Armoe verandert engelen in duivels en duivels in engelen. Aboe Saad kon niet anders dan 'n rot humeur op de mensen, op mij en op zichzelf botvieren. Hij kon 't allemaal niet meer aan, de armoe, de onderdrukking, de rantsoenkaart, 't plaatijzeren dak en de maatregelen van de regering. Wat kon-ie eraan doen? Toen Saad wegging, leefde hij een beetje op, en toen-ie Saied zag voelde-d-ie zich al

een stuk beter. Hij zag 't kamp met andere ogen. Hij ging weer rechtop lopen en durfde weer rond te kijken. Hij zag dat ik en z'n kinderen veranderd waren. Begrijp je? Nou loopt-ie rond, zo trots als 'n pauw. Er kan geen jongen langs komen met een geweer op z'n rug, of hij raakt 't even aan, net of z'n oude geweer gestolen was en hij 't nu weer heeft teruggevonden.'

Ze was even stil en dacht na over haar woorden. Plotseling zei ze, alsof ze zich iets herinnerde:

'Vanochtend stond-ie heel vroeg op en ging naar buiten. Toen ik 'm achterna ging zag ik 'm buiten op straat tegen een muur geleund een sigaret roken. In plaats van goeie morgen zei-d-ie: "Dit hebben we tenminste nog meegemaakt."'

Toen ze haar bundeltje pakte en naar de deur liep rook het in de kamer weer helemaal naar het platteland. Ik dacht dat ze al weg was, maar opeens hoorde ik haar stem door de wijd openstaande deur:

'Hé, heb je gezien dat de wijnstok uitloopt?'

Ik liep naar de deur. Op de plaats waar ze, eeuwen geleden leek 't wel, dat bruine dorre takje in de grond gestopt had, dat ze op een ochtend voor me mee had gebracht, stond Oemm Saad gebukt en keek naar een groen puntje dat met zo'n kracht uit de grond kwam dat je 't bijna kon horen.

Ghassan Kanafani, die in 1972 in Beiroet door de Israëli's om het leven werd gebracht, was niet alleen kunstenaar, maar nam als woordvoerder van het Volksfront voor de Bevrijding van Palestina (PFLP) ook aktief deel aan de Palestijnse revolutie.

Oemm Saad is een gewone Palestijnse vrouw die in een vluchtelingenkamp leeft. Ze vertelt verhalen uit haar leven, over haar zoon die zich bij de feda'i's (vrijheidsstrijders) heeft aangesloten, over haar werk als schoonmaakster, over haar man. Het centrale thema is steeds de opkomst van een nieuwe generatie Palestijnen die het wachten beu is en de wapens opneemt om zelf voor de toekomst te vechten. Oemm Saad behoort tot de generatie die jarenlang in vluchtelingenkampen gezeten heeft en hoopte dat anderen ervoor zouden zorgen dat de Palestijnen naar hun land konden terugkeren. Door het enthousiasme en de vastberadenheid van de jongeren, krijgen ook de ouderen weer hun zelfvertrouwen terug.